

Dusnayev Sherzod Ergashevich,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot
instituti loyiha ijrochisi

Annakulov Kamol Xasanovich,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot
instituti loyiha ijrochisi

ERTA NIKOH HOLATINING OLDINI OLISH BO‘YICHA ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlar va O‘zbekiston Respublikasida kuzatilayotgan erta nikoh va erta tug‘uruq holatlari ilmiy tahlil qilingan, omillari va oqibatlari aniqlangan, erta nikoh va erta tug‘uruq holatlarining oldini olish bo‘yicha xorij tajribalari yoritilgan hamda ulardan O‘zbekistonda foydalanish imkoniyatlari ishlab chiqilgan.

Tayanch so‘zlar: erta nikoh, erta tug‘uruq, nikoh yoshi, kambag‘allik, ta’lim, zararli urf-odatlar.

Аннотация. В данной статье проведен научный анализ случаев преждевременных браков и преждевременных родов, наблюдаемых в зарубежных странах и Республике Узбекистан, определены факторы и последствия, освещен опыт по профилактике ранних браков и преждевременных родов, а также разработаны возможности их использования в Узбекистане.

Ключевые слова: ранний брак, преждевременные роды, брачный возраст, бедность, образование, вредные традиции.

Annotation. The article provides a scientific analysis of early marriages and early childbirth in foreign countries and in the Republic of Uzbekistan, identifies factors and consequences, describes the experience of preventing early marriages and early childbirth and reveals the possibilities of their use in Uzbekistan.

Key words: early marriage, premature birth, age of marriage, poverty, education, harmful customs.

Kirish. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, yigit-qizlarning turmush qurish yoshi oila mustahkamligiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy omillardan biridir. Balog‘at yoshiga yetmay turib, turmush qurgan va ona bo‘lgan ayollarning og‘ir xastaliklarga chalinish holatlari yuqori bo‘lib, bu, eng avvalo, jamiyatning beparvoligi tufaylidir. Qizlarning to‘liq jinsiy a‘zolari shakllanishi va oila qurish uchun ruhiy tayyor bo‘lishi 19–20 yoshga to‘g‘ri keladi, qizlarni 15–18 yoshgacha turmushga chiqishi, erta jinsiy hayot boshlashi ularning sog‘lig‘iga jiddiy zarar keltirishi bilan bir qatorda, homilaning tug‘ma nuqson bilan tug‘ilishiga ham sabab bo‘ladi. Voyaga yetmagan onalardan tug‘ilgan

bolalar o‘rtasida o‘lim holatlari 20–29 yoshdagi onalardan tug‘ilgan bolalarga nisbatan 50–90% ga ko‘proq uchraydi.

Har yili 12 million qiz 18 yoshga to‘lmasdan turib turmushga chiqadi, bu har daqiqada 23 qiz va uch soniyada bir qiz deganidir [1].

Asosiy qism. Erta turmush qurish (**child marriage**) darajasi bo‘yicha Hindiston, Bangladesh, Nigeriya, Braziliya va Efiopiya kabi mamlakatlar 40–55% bilan peshqadamlik qilmoqda [2]. Bu mamlakatlarda, asosan, **qashshoqlik** sabab qizlarni erta uzatish holati yuqori. Dunyo miqyosida 18 yoshga to‘lmasdan turib turmush qurgan o‘g‘il bolalar 115 millionni va bu o‘rtacha 10–30% ni

Ayrim mamlakatlarda erta (child marriage) turmush qurish holati [5]

№	Erta turmush qurish darajasi bo'yicha eng ko'p tarqalgan mamlakatlar	Erta turmush qurish darajasi (%)	№	Erta turmush qurish mutlaq soni bo'yicha eng ko'p tarqalgan mamlakatlar	Erta turmush qurish mutlaq soni bo'yicha (ming kishi)
1	Niger	76	1	Hindiston	15 648 000
2	Markaziy Afrika Respublikasi	68	2	Bangladesh	4 382 000
3	Chad	67	3	Nigeriya	3 742 000
4	Bangladesh	59	4	Efiopiya	2 276 000
5	Mali	54	5	Braziliya	2 226 000
6	Mozambik	53	6	Pokiston	1 821 000
7	Burkina-Faso	52	7	Indoneziya	1 781 000
8	Janubiy Sudan	52	8	Meksika	1 421 000
9	Gvineya	47	9	Kongo Demokratik Respublikasi	1 390 000
10	Somali	45	10	Filippin	808 000

tashkil qilmoqda. O'g'il bolalar o'rtasida bolalar nikohi tez-tez uchraydigan mamlakatlar geografik jihatdan xilma-xil bo'lib, qizlar orasida eng ko'p uchraydigan mamlakatlardan farq qiladi [3].

Jumladan, butun dunyoda erta turmush qurish (**child marriage**) darajasining yuqori ko'rsatkichi Afrika mamlakatiga to'g'ri kelmoqda, bu yerda yosh ayollarning 35% i 18 yoshga qadar turmush qurgan, undan keyin Janubiy Osiyo mamlakatlarida qariyb 30% ni tashkil qilmoqda. Lotin Amerikasi mamlakatlarida 24%, Yaqin Sharq va Shimoliy Afrikada 17%, Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlarida 12% ni tashkil qilmoqda [4] (1-jadval).

1-jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, erta turmush qurish darajasi bo'yicha eng ko'p tarqalgan mamlakatlar qatoriga Niger, Markaziy Afrika Respublikasi, Bangladesh kirgan bo'lsa, erta turmush qurish mutlaq soni bo'yicha eng ko'p tarqalgan mamlakatlar qatoriga esa Hindiston, Bangladesh, Efiopiya va Braziliya kabi davlatlar kirmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Nigerda, odatda, qizlarning 76% i 18 yoshgacha, 28% i 15 yoshgacha turmushga chiqadi. Niger bolalar nikohi darajasi bo'yicha dunyoda eng yuqori ko'rsatkichga ega va 18 yoshga to'lmagan yoki turmushga chiqqan ayollarning mutlaq soni bo'yicha 745 000 ta bo'lib, dunyoda 13-o'rinda turadi.

MDH mamlakatlarini kuzatadigan bo'lsak, Rossiyada 2019-yilda nikohlarning aksariyati 25 yoshdan 34 yoshgacha bo'lganlar o'rtasida qayd

etilgan, 469 mingdan ziyod o'g'il bolalar va 396 mingta qizlar turmush qurib, ro'yxatdan o'tgan. Biroq shunga qaramay, 18 yoshgacha bo'lgan turmush qurganlar soni 5,5 mingtani tashkil qilmoqda. **Rossiyada** erta turmush qurishning asosiy sabablaridan biri bo'lib, ommaviy jinsiy xulq-atvorning (**jinsiy aloqaga bo'lgan moyillikning keskin ortishi**) o'zgarishi bilan xarakterlanadi.

Tahlillarga ko'ra, 2021-yilda respublika bo'yicha **93 ta** erta nikoh qayd etilgan bo'lib, 2020-yilga nisbatan **5 nafarga** oshgan (2-jadval).

18 yoshga to'lmagan nikoh qurganlar soni [7]

Hududlar	2018-yil	2019-yil	2020-yil	2021-yil
O'zbekiston Respublikasi	4786	3001	88	93
Qoraqalpog'iston Respublikasi	60	43	1	5
viloyatlar:				
Andijon	420	268	4	3
Buxoro	223	141	1	4
Jizzax	76	81	10	8
Qashqadaryo	642	296	2	3
Navoiy	35	16	1	6
Namangan	261	292	3	4
Samarqand	1742	953	11	9
Surxondaryo	352	238	21	26
Sirdaryo	62	57	12	4
Toshkent	242	142	14	9
Farg'ona	355	235	1	5
Xorazm	108	47	3	4
Toshkent sh.	208	192	4	3

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, respublikamizda erta nikohning eng yuqori ko‘rsatkichi Surxondaryo viloyatida (26 ta) kuzatilgan.

Erta turmush qurish sabablariga har bir mamlakatning geografik joylashuvi, madaniyati, urf-odati, dini va aholining bilim va qashshoqlik darajasi kabi omillarning xilma-xilligidan kelib chiqib yondashiladi (3-jadval).

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti statistikasida ta’kidlanishicha, rivojlanayotgan davlatlarda har yili 15–19 yoshdagi, taxminan, 21 million qiz ona bo‘ladi. Shundan 2,5 million kishini 16 yoshdan kichik qizlar tashkil qiladi. “Homiladorlik va tug‘uruq vaqtidagi qiyinchiliklar dunyo bo‘yicha 15–19 yoshli qizlarning o‘limiga ham sabab bo‘lib kelmoqda. Bundan tashqari, 15–19 yoshli ona

bo‘ladigan qizlarning ko‘pchiligining hayoti 20–24 yoshlilar bilan solishtirganda, xavf ostida bo‘ladi”, – deyiladi JSST ma’lumotida [9].

Yoshlar balog‘atga yetar ekan, jinsiy munosabatlar haqida noaniq, salbiy va chalkash xabarlar qurshovida qolmoqda. Ularni qiziqtirgan mavzuda internet sahifalari yoki tanish-bilishlardangina ma’lumot olish mumkin. Bu esa jinslar o‘rtasidagi farqlarning me’yoriy fiziologik holat ekanini tushunishda qiyinchilik tug‘diradi. Bundan tashqari, yoshlar oilaviy hayot, tug‘uruqni rejalashtirish, kontraseptiv vositalardan to‘g‘ri foydalanish haqida yetarli bilim ega bo‘lmaydi.

UNESCONing Global Ta’lim Monitoringi hisobotidan olingan statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, onalarning ta’lim darajasi farzandlar

3-jadval

Erta turmush qurish darajasi bo‘yicha yuqori korsatkich kuzatilgan mamlakatlar (erta turmush qurish sabablari) [8]

№	Erta turmush qurish darajasi bo‘yicha yuqori korsatkich kuzatilgan mamlakatlar	Erta turmush qurish sabablari
1	Markaziy Afrika Respublikasi	qashshoqlik darajasi yuqoriligi, gender normalar o‘rnatilganligi, erkaklar tomonidan kuchli bosim o‘tkazilishi, zararli diniy qadriyatlar, ayollarning bilimsizligi.
2	Bangladesh	qashshoqlik, ta’lim darajasining pastligi, gender normalar va oilaviy maqomga katta urg‘u berilishi, ayollar va qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka oddiy hol sifatida qaralishi.
3	Mozambik	kambag‘allik, zararli an’anaviy odatlar: ko‘pxotinlilik ko‘plab jamoalarda ustunlik qilishi va bolalar nikohi bilan o‘zaro bog‘liqligi, an’anaviy gender normalar qizlarning bokiraligiga yuqori baho berib, Mozambik qishloqlarida bolalar nikohini abadiylashtirishga yordam berishi, ta’lim darajasining pastligi.
4	Efiopiya	ta’lim darajasining pastligi, gender normalar o‘rnatilganligi, an’anaviy qarashlar, an’anaviy zararli urf-odatlar, ijtimoiy maqom, mustaqil nikoh.
5	Braziliya	qashshoqlik darajasi yuqoriligi, gender normalar o‘rnatilganligi, tashabbuskorlik. Ba’zi qizlar nikohni hayotiga ta’sir qilish va erkinlik izlashning yagona usullaridan biri deb bilishadi. Ba’zan qizning uydan chiqib ketish va yamush qurish tanlovi ota-onalarning repressiyasidan kelib chiqqan isyon sifatida qabul qilinadi, bu esa, o‘z navbatida, ularning oilaviy obro‘sig‘a bo‘lgan xavotiri va qizlari nikohdan tashqari homilador bo‘lish xavotiri bilan bog‘liq;
6	Pokiston	ta’lim darajasining pastligi, gender normalar o‘rnatilganligi, diniy qarashlar va zararli urf-odatlar, oilaviy maqomning ustunligi: nikoh ota-onalar tomonidan qizlar uchun belgilanishi.
7	Indoneziya	qashshoqlik, ta’lim darajasining pastligi, gender normalar va oilaviy maqomga katta urg‘u berilishi.
8	Meksika	ta’lim darajasining pastligi, gender normalar o‘rnatilganligi, diniy qarashlar va zararli urf-odatlar, oilaviy maqomning ustunligi, qizlar savdosi avj olganligi.
9	Rossiya	jinsiy aloqaga bo‘lgan moyillikning keskin ortishi.
10	Markaziy Osiyo mamlakatlari	ta’lim darajasining pastligi, gender normalar o‘rnatilganligi, diniy qarashlar va zararli urf-odatlar, oilaviy maqomning ustunligi, qizlar savdosi va qizlarni o‘g‘irlashning avj olganligi.

salomatligini, ularning to'g'ri ovqatlanishini va o'z vaqtida emlanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bolalar o'limi, onalar o'limi va OITS kasalligini kamaytirishda ham yosh onalardagi tibbiy bilim muhim ahamiyatga ega ekan [10].

Tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, Gollandiya, Germaniya va Fransiya singari davlatlardagi maktab dasturlaridan jinsiy tarbiya mavzusi alohida o'rin olgani bois o'smirlarning homilador bo'lish holatlari deyarli uchramaydi. Shuningdek, Shvetsiya, Daniya, Belgiyada ham bu masalaga jiddiy yondashiladi. Mazkur mamlakatlarda to'g'ri yo'lga qo'yilgan jinsiy tarbiya, jamiyatdagi gender rollar, gender tengligi masalasiga to'g'ri munosabat tufayli muntazam ijobiy ko'rsatkichlar qayd etilmoqda.

Hozirgi kunga kelib dunyo mamlakatlari orasida o'smirlar o'rtasidagi homiladorlikning eng past ko'rsatkichlari Yaponiya, Singapur, Tayvan, Janubiy Koreya va Gonkong kabi mamlakatlarda kuzatilmoqda, bu davlatlarning safiga Xitoy ham qo'shilgan bo'lib, hatto Yevropa mamlakatlarini ham ortda qoldirib kelmoqda.

UNICEF erta turmush qurishning oldini olish bo'yicha beshta vazifa belgilab olgan:

1) o'spirinlar, ayniqsa, bolalar nikohi xavfi ostida bo'lgan qizlar uchun imkoniyatlar va resurslarni kengaytirish;

2) o'spirin qizlar va o'g'il bolalar huquqlarini himoya qiladigan qulay muhit yaratish uchun huquqiy bazani mustahkamlash;

3) targ'ibot, dasturlash, o'qitish va taraqqiyotni kuzatish uchun ishonchli ma'lumotlar bazasini yaratish va ulardan foydalanishni kengaytirish;

4) bolalar nikohi xavfi ostida bo'lgan yoki ushbu nikoh ta'sirida bo'lgan o'spirinlarning ehtiyojlariga javob beradigan tizimlar va xizmatlarni takomillashtirish;

5) sarmoyalash va qizlarni qo'llab-quvvatlash uchun ijtimoiy aloqalarni qabul qilishni va ko'rinishni hamda qizlarga nisbatan ijtimoiy talablarni, shu jumladan, o'g'il bolalar va erkaklarni jalb qilishni oshirish [11].

Xalqaro ayollar tadqiqotlari markazi (ICRW – International Center for Research on Women) tomonidan bolalar nikohini kechiktirish yoki oldini olish bo'yicha beshta strategiya ishlab chiqilgan:

1. Axborot, ko'nikma va qo'llab-quvvatlash tarmoqlari bilan qizlarga vakolat berish.

2. Qizlar va ularning oilalarini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish.

3. Ota-ona va jamiyat a'zolarini o'qitish hamda birlashtirish.

4. Qizlarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish.

5. Qo'llab-quvvatlovchi qonunlar va siyosatni rag'batlantirish [12].

Nigerda erkaklar uchun maktablar (**Husband's schools**) tashkil qilingan bo'lib, erkaklar qizlarning ta'lim olishlari, ayollar va bolalarning sog'liqni saqlash hamda oilani qanday rejalashtirish bo'yicha ta'lim olishmoqda [13]. Bundan tashqari, 2016-yilda **Xotin-qizlar va ijtimoiy rivojlanish vazirligi (Ministry of Women Affairs and Social Development)** bolalar nikohini yo'q qilish bo'yicha Milliy strategiyani qabul qilgan. Ushbu strategiya 2020-yilga kelib bolalar nikohini 40% ga qisqartirish va 2030-yilgacha to'liq tugatish maqsad qilingan. Milliy strategiyada zararli urf-odatlarini o'zgartirish, qizlarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish va yosh ayollarga iqtisodiy imkoniyatlar yaratish kabi dasturlarni qo'llab-quvvatlash kabi masalalar qamrab olingan. 2015-yilda bolalar nikohini tugatish bo'yicha Texnik ishchi guruh tuzilgan bo'lib, guruh BMT agentliklari va 30 dan ortiq ayol a'zoldan tashkil topgan. U xabardorlikni oshirishga, odamlarning xulq-atvorini o'zgartirish, qonunlar va qoidalarni kuzatib borish hamda baholash kabi vazifalarni bajarishadi.

Hindiston: Hindiston UNICEF-UNFPAning "Bolalar nikohini tugatish bo'yicha global tezlashtirilgan harakat" (**Global Programme to Accelerate Action to End Child Marriage**) dasturiga kritilgan bo'lib, 2018-yilda mamlakat miqyosida 2,3 million yosh qizlar jalb qilingan, ularni o'qitish, sog'liqni saqlash va hayotiy bilim-ko'nikmalarini oshirish bo'yicha imkoniyatlar yaratib berildi.

Afg'onistonda [World Vision](#) tomonidan 4000 dan ortiq imomlarga gender munosabatlari, shu jumladan, gender tengligi, ta'lim olish huquqlari va ayollarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish bo'yicha treninglar o'tkazilgan. Natijada afg'on diniy yetakchilari jamoat guruhlari, maktablar, harbiylar va politsiya bilan bolalar nikohiga qarshi kurashish hamda ijtimoiy adolat uchun targ'ibot ishlari olib borilgan va olib borilmoqda [14].

Bangladeshda esa qizlarni va ularning oilalarini iqtisodiy qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish, ota-onalarni o'qitish, qizlarning

yuqori sifatli ta'lim olish imkoniyatini kengaytirish, qonunlar va qoidalarni ishlab chiqish, tug'uruqdan oldin sog'liqni saqlash xizmatidan erkin va tekin foydalanish imkoniyatlari kuchaytirilgan [15].

Kanadada (Plan International Canada [16]) dasturi asosida erta turmush qurishning oldini olish bo'yicha quyidagi usul va vositalar ishlab chiqilgan [17]:

1. **Qizlarni o'qitish.** Ta'lim qizlarni bolalar nikohidan saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Darhaqiqat, qiz maktabda qancha uzoq vaqt tursa, uning 18 yoshga to'lgunga qadar turmushga chiqishi va o'smirlik yillarida farzand ko'rishi ehtimoli shunchalik past bo'ladi. Bundan tashqari, ta'lim qizlarning ish topish, o'z oilalarini boqish vositasi bo'yicha ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Bu qashshoqlik davrini buzishga, o'ta qashshoqlik va/yoki moliyaviy daromad natijasida yuzaga keladigan bolalar nikohining oldini olishga yordam beradi.
2. **Qizlarga vakolat berish.** Har bir qiz o'z kelajagini o'zi hal qilish huquqiga ega, ammo har bir qiz buni bilmaydi, shuning uchun qizlarga vakolat berish bolalar nikohini to'xtatish uchun juda muhimdir. Agar qizlar o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilsalar, o'z huquqlarini bilishlari bilan qurollansa va boshqa vakolatli qizlarning tengdosh guruhlari tomonidan qo'llab-quvvatlansa, ular o'rnidan turib, bolalar nikohi kabi adolasizliklarga "YO'Q" deyishlari mumkin. Vakolatli qizlar istiqbollarni qayta shakllantirishga va qiz bo'lishni anglatadigan odatiy me'yorlarga qarshi turishga qodir.
3. **Qizlarning huquqlarini qonun bilan ta'minlash, qonunchilik institutlarining ularga yordam berishi va o'qitishi.** Ota-onalar va jamoat rahbarlari ko'pincha qizning qachon va kimga turmushga chiqishiga qaror qilishadi. Ko'pgina an'anaviy jamoalarda nikoh qizlarni xavfsiz, himoyalangan va eri tomonidan iqtisodiy jihatdan ta'minlanadi, deb ishonishadi. Biroq buning aksi – nikoh qizlarning jismoniy va ruhiy salomatligiga xavf tug'diradi. Darhaqiqat, 18 yoshdan

oldin turmushga chiqqan qizlar uy sharoitida zo'ravonlikka duch kelishadi Bundan tashqari, yosh kelinlar homiladorlik va tug'ish paytida o'lim bilan bog'liq holatlarni boshdan kechirishlari mumkin. Ota-onalar bolalar nikohining ko'plab salbiy oqibatlarini to'g'risida ma'lumot olishganda, bu ularning o'z qarashlarini o'zgartirishiga, qizlarning huquqlari haqida gapirishga va boshqalarni ham shunga undashga ilhomlantirishi mumkin.

4. **Kam ta'minlangan va qashshoq oilalarni qo'llab-quvvatlash.** Mikromoliyaviy kreditlar kabi oilalarga yashash imkoniyatlarini berish moliyaviy ehtiyoj natijasida yuzaga keladigan bolalar nikohining oldini olishning samarali usuli hisoblanadi. Oilalar iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirganda, ular qizlarini bemalol o'qitishlari, oliy ma'lumotli qilishlari, buning natijasida kelajakda daromad olishga yordam berishi mumkin.
5. **Qonunchilikni kuchaytirish.** Bolalar nikohi keng tarqalgan mamlakatlarda hukumatga nikoh uchun eng kam yoshni 18 yoshgacha oshirish to'g'risida iltimos qilish ijobiy o'zgarishlar uchun muhim qadamdir. Minimal yoshni oshirgandan so'ng qonunlarning bajarilishini ta'minlash uchun davlat amaldorlari va jamoat rahbarlari o'rtasida ushbu qonunlar to'g'risida xabardorlikni davom ettirish zarur. Tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomalar va nikohlarni ro'yxatdan o'tkazish kabi boshqa huquqiy siyosat bolalar nikohini oldini olishning kuchli vositasidir.

2014-yilda **Avstraliya**da hukumat tomonidan moliyalashtirilgan holda majburiy nikoh bo'yicha birinchi elektron o'quv kursi ochilgan. Kurs, asosan, avstraliyalik jamoatchilik va o'qituvchilar, maslahatchilar, sog'liqni saqlash xodimlari, bolalarni himoya qilish bo'yicha xodimlar va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari uchun mo'ljallangan. 2015-yilda Avstraliya hukumati tomonidan "My Blue Sky" [18] onlayn platformasi moliyalashtirildi. My Blue Sky – bu majburiy

nikohdan zarar ko'rganlar uchun maxsus veb-sayt va onlayn yuridik xizmat portalidir.

Avstriyadagi ixtisoslashtirilgan notijorat tashkiloti bo'lgan "Orient Express" majburiy nikoh xavfi ostida bo'lgan yoki zarar ko'rgan ayollar va qizlarga turli xil tillarda psixologik maslahat, ijtimoiy g'amxo'rlik va moliyaviy yordam beradi. 2013-yildan buyon majburiy nikoh xavfiga duchor bo'lgan har bir ayol va qizlar uchun vaqtinchalik boshpana uchun uy-joy bilan ta'minlab kelmoqda [19].

Janubiy Koreya bolalar nikohiga qarshi kurashib kelmoqda, 2017-yilda Koreya Xalqaro Hamkorlik Agentligi (KOICA) bolalar nikohining oldini olish va ularga javob berish dasturlarini kengaytirishi mumkin bo'lgan sohalarini aniqladi [20].

Yuqoridagi va boshqa davlatlarning erta turmush qurish va erta tug'uruq holatlarining oldini olish bo'yicha tajribalarini umumlashtirgan holda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- **xotin-qizlarni o'qitish:** UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, kam va o'rta daromadli mamlakatlarda har uchinchi qiz 18 yoshga to'lgunga qadar turmushga chiqadi. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, erta turmushga chiqadigan qizning ma'lumoti qadrlanmaydigan jamoadan kelib chiqishi mumkin. Ehtimol, u savodsiz bo'lib, inson huquqlarini deyarli anglamaydi. Ham boshlang'ich, ham o'rta ma'lumotga ega bo'lgan qizlar ishga joylashish imkoniyati orqali o'zlarini va o'z navbatida, oilalarini ta'minlash vositalarini yaxshilaydilar. Jamiyatga murojaat qilish va ta'lim olish bo'yicha an'anaviy hamda kamsituvchi qarashlarga qarshi chiqishda yordam berish muhimdir. Masalan, Senegalda joylashgan ayollarning inson huquqlari bo'yicha Tostan xayriya jamg'armasi jamoat oqsoqollari, rahbarlar va ota-onalarga yosh ayollarga ta'lim berishning ahamiyati to'g'risida tushuntirish dasturlarini ishlab chiqishgan [21];
- **xotin-qizlarning qadr-qimmatini ko'tarish:** bolalarning nikohi keng tarqalgan ko'plab mamlakatlarda qizlar ko'pincha iqtisodiy yuk sifatida qaraladi. O'g'il

bolalarni afzal ko'rgan oilalardagi qizlar ko'pincha o'zlarini past baholaydilar va ishonchsiz bo'lishadi. Hindistondagi Pachod Sog'liqni saqlashni boshqarish institutida (**Institute of Health Management, Pachod (IHMP) [22]**) ishlaydigan doktor Ashok Dyalchand Hindistonning qishloqlarida yashovchi o'spirin qizlar haqida ilmiy loyiha o'tkazdi. "**Rozenberg shkalasi**" [23] yordamida yosh qizlarning o'zini o'zi qadrlash darajasini o'lchadi va qizlarning qadr-qimmatini qanchalik past bo'lsa, bolalarning turmush qurish xavfi shuncha yuqori ekanligini aniqladi. Doktor Dyalchand yosh qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish dasturlari erta nikohning oldini olish, qizlarning asosiy inson huquqlari, nikohdan voz kechish huquqi va sog'liqni saqlash hamda jinsiy ta'lim bo'yicha ta'lim dasturlarini xabardor qilish orqali o'z-o'zini anglash va o'z-o'zining samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini aniqladi;

- **ota-onalarni o'qitish:** qishloq va tumanlarda yashovchi ba'zi ota-onalar erta nikoh yosh qizlarni iqtisodiy jihatdan ta'minlash, g'amxo'rlik qilish, balog'at yoshiga yetguncha jinsiy zo'ravonlikdan himoya qilish usuli, deb hisoblashadi. Afsuski, oilalar ko'pincha erta turmush qurishning salbiy va zararli oqibatlari, shu jumladan, bunday erta yoshdagi homiladorlikning yomon asoratlaridan xabardor bo'lmaydi. Ushbu ota-onalar uchun majburiy erta nikohning zararli oqibatlari to'g'risida ma'lumot berish lozim bo'ladi;
- **diniy rahbarlar va jamoat oqsoqollarini safarbar qilish:** dindor oqsoqollar va jamoat rahbarlari – deyarli har doim erkaklar erta yoki bola nikohi keng tarqalgan jamoalarda qaror qabul qiluvchilardir. Ushbu qudratli erkaklarni jalb qilish va ularga ta'lim berish jamoaning bolalar nikohiga bo'lgan munosabatini o'zgartirishning kalitidir. Masalan, "**Tostanning jamoatchilikni kuchaytirish dasturi**" [24] mahalliy oqsoqollar va diniy yetakchilarni jalb qilish

va ularni bolalar nikohi kabi urf-odatlarining jamoalarga zararli ta'siri to'g'risida ma'lumot berishga qaratilgan. Kerakli bilimlarga ega bo'lgandan so'ng Tostan butun qishloq bilan, shuningdek, yuqori xavfli qizlarning ota-onalari va qizlarning o'zlari bilan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazadi. Ushbu tadbirlar natijasida Senegal qishloqlarida ba'zi zararli odatlarga, xususan, bolalar nikohiga chek qo'yilganini e'lon qildi;

- **turmush qurib bo'lgan o'spirin qizlarni qo'llab-quvvatlash:** qarchi asosiy e'tibor bolalar nikohining oldini oladigan jamoalarga qaratilgan bo'lsa-da, allaqachon turmush qurgan yosh qizlar ham qo'llab-quvvatlashga muhtoj. Bolalarning nikohi izolyatsiya qilingani va o'qishni tugallash yoki davom ettirish imkoniyatining kamligi bilan bir qatorda, yosh qizlarni uy sharoitida jinsiy, jismoniy va psixologik jihatdan zo'ravonlik xavfi ostida ham qolishi mumkin. Masalan, "CARE" tashkiloti Efiopiyada erta turmush qurgan qizlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muvaffaqiyatli TESFA (amhariy tilida umid degan ma'noni anglatadi) loyihasini amalga oshirdi. Ushbu loyiha erta turmush qurgan qizlarga ularning reproduktiv huquqlari, kontratsepsiya va sog'liqni saqlash bo'yicha ma'lumot berishga qaratilgan [25]. Jamiyatning barcha a'zolariga voyaga yetmagan kelinlarni qo'llab-quvvatlashning afzalliklari va buni amalga oshirishning eng yaxshi usullarini muhokama qilish imkoniyatini beradigan yaxlit yondashuv uch yil davomida juda yaxshi natijalarga erishdi.
- **bola nikohiga qarshi qonunchilikni qo'llab-quvvatlash:** yuqorida Kanada va Turkiya misolida keltirib o'tdik;
- **jamiyat yetakchilari sifatida ayollarni himoya qilish:** bolalar nikohi bilan shug'ullanadigan ko'plab jamoalarda ayollar ko'pincha qaror qabul qilishdan chetlashtiriladi va mahalliy siyosatda o'z so'zlariga ega emas. Ayollarning o'z muammolarini aytib, har qanday sohada ayollarning huquqlarini himoya qilish juda

muhimdir, chunki bu ko'pincha bolalar nikohi va ayollarga nisbatan zo'ravonlik qilish kabi zararli urf-odatlarining yo'q qilinishini tezlashtiradi. Masalan, Tostan [26] tashkiloti ayollarga yetakchilik ko'nikmalari va targ'ibot ishlarini o'rgatmoqda. Ularning 80% jamoatchilikni boshqarish qo'mitalari ayollar tomonidan muvofiqlashtiriladi va bu ularga hayotiy ko'nikmalar hamda mahalliy jamoat yig'ilishlarida qatnashish uchun zarur bo'lgan ishonchni beradi. Natijada Senegal va Tostan faoliyat yuritadigan boshqa mintaqalarda ayollar tobora ko'payib bormoqda hamda mahalliy jamoalarga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda;

- **ayollarni moddiy qo'llab-quvvatlash:** avlodlararo qashshoqlik ko'pincha qizlarni erta turmushga berishga majbur qilishning eng keng tarqalgan sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi. Buning boisi oilalarda katta opaning nikohiga bergan mahri kichik bolalarning omon qolishi uchun zamin hisoblanar ekan. Oilalarga iqtisodiy ko'mak berish, qizlarini erta turmushga uzatishini istamagan ota-onalarga yordam berishning bir usuli bo'lishi mumkin. Efiopiyadagi **"Bervan Xevane loyihasi"** [27] misolida ko'rishimiz mumkinki, kambag'al oilalarni echki yoki qo'y bilan ta'minlash ota-onalarga qizlarni erta turmushga berish qarorlaridan voz kechishiga turtki berdi. Qashshoqlikda qolgan oilalarni moddiy qo'llab-quvvatlash yosh qizlarni erta turmush qurish muammosidan qutqazar ekan;
- **mamlakat miqyosida xabardorlikni oshirish:** jamiyat uchun muhim bo'lgan birinchi qadamlardan biri bu – masalani ko'proq o'rganish va insonlarga erta turmushning og'riqli oqibatlari haqida xabardor qilish. Qizlarning huquqlarini himoya qilish hech qachon salbiy qadam sifatida qaralmasligi kerak. Bu haqida ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va keng jamoatchilik birgalikda erta turmush muammolarini tugatishi lozim;
- **jamiyatda otalarni o'qitish:** erkaklar qizlarning huquqlari va erta turmush qurish,

uning sogʻligʻi va baxtiga qanday zarar yetkazishi, oilasini buzishi mumkinligini bilishlari juda muhimdir. Ayol va qizlarga nisbatan kamsitishlar va zoʻravonliklarga qarshi chiqishlari uchun hamma joyda oʻqimishli erkaklar kerak.

mamlakatning geografik joylashuvi, madaniyat, urf-odat, din va aholining bilim hamda qashshoqlik darajasi kabi omillarning xilma-xilligidan kelib chiqib yondashilmogʻi lozim. Chunki sabablar yuqoridagi omillarga bogʻliq boʻlmoqda. Shuning uchun muammoga qaratilgan yechimlar yuqoridagi faktorlarni hisobga olmogʻi shart.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, erta turmush qurishning oldini olish vazifasiga har bir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. <https://www.girlsnotbrides.org/about-child-marriage/>
2. <https://www.globalcitizen.org/en/content/5-countries-with-highest-child-marriage/>
3. UNICEF global databases, 2019, based on DHS, MICS and other national surveys, 2007-2017.
4. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>
5. <https://www.girlsnotbrides.org/where-does-it-happen/atlas/>
6. <https://www.girlsnotbrides.org/where-does-it-happen/atlas/niger>
7. Oʻzbekiston Respublikasi davlat statistika qoʻmitasi maʼlumotlari
8. <https://www.girlsnotbrides.org/> maʼlumotlari asosida tahlil qilindi.
9. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
10. <https://en.unesco.org/gem-report/report/2020/inclusion>
11. <https://www.unicef.org/rosa/what-we-do/child-protection/child-marriage>
12. <https://www.icrw.org/issues/child-marriage/>
13. <https://www.worldvision.org/our-work/health/schools-save-lives>
14. <https://www.worldvision.org/our-work/country-profiles/afghanistan>
15. <https://www.worldvision.org/our-work/country-profiles/bangladesh>
16. <https://plancanada.ca/about-plan>
17. <https://stories.plancanada.ca/5-ways-to-end-child-marriage/>
18. My Blue Skype, [website], 2015, <https://mybluesky.org.au> (accessed January 2020).
19. Orient Express, [website], <https://www.orientexpress-wien.com> (accessed January 2020).
20. The Korea Times, Korea's role in ending child marriage in Bangladesh, [website], 2018, http://www.koreatimes.co.kr/www/news/opinion/2015/10/197_182408.html (accessed January 2020).
21. <https://www.tostan.org/>
22. <https://www.ihmp.org/>
23. <https://www.norton.com/college/psych/psychsci/media/rosenberg.htm>
24. Tostan's Community Empowerment Programme. <https://www.tostan.org/programs/community-empowerment-program/>
25. <https://www.careinternational.org.uk/who-we-are/about-care>
26. <https://www.tostan.org/>
27. Award-Winning Programme. <https://www.unfpa.org/news/award-winning-programme-gives-ethiopian-girls-safer-transition-adulthood>